

Anna Margaréta V. Valentová
Oddelenie slovakistiky
Filozofická fakulta
Univerzita v Novom Sade
amvalentova@live.com

doi: 10.19090/zjik.2016.293-304
UDK broj: 821.162.4.09
Originalni naučni rad

PROBLÉM “ANJELSKÝCH KRAJÍN” V SLOVENSKEJ PRÓZE ŠTYRIDSIATYCH ROKOV 20. STOROČIA¹

ZHRNUTIE: V predkladanom príspevku sa zameriavame na Polemiku o „anjelských krajinách“, ktorá poznačila slovenskú prózu štyridsiatych rokov 20. storočia. Polemiky boli uverejňované v niekoľkých dobových časopisoch, pričom sa kritici zmieňovali predovšetkým o lyrizačných tendenciách autorov tej doby. Príspevok je koncipovaný vo dvoch rovinách. V prvej časti sa táto práca sústreďuje na samotnú polemiku, zvlášť na jej prvý článok, ako aj na ohlasy, ktoré vzbudil. A v druhej časti analyzujeme konkrétne diela, ktoré boli terčom odsúdenia, predovšetkým s cieľom prispieť k analýze ich „únikového rázu“. Našu pozornosť venujeme dielam Hany Zelinovej, Margity Figuli, Jozefa Cígera Hronského, Františka Švantnera, Dobroslava Chrobáka a zmieňujeme sa aj o diele Dominika Tatarku.

Kľúčové slová: slovenská literatúra, lyrizovaná próza, naturizmus, polemika, anjelské krajiny

V dvadsiatych rokoch minulého storočia sa pre slovenskú literatúru stala príznačnou estetická pluralita. Realizmus z literatúry vytlačali rôzne vplyvy z európskeho kultúrneho kontextu. V takom postrealistickom období si v slovenskej próze svoju cestu našiel aj lyrizmus, ktorý sa v danom období dostal na dominantné miesto. Okrem umeleckej a estetickej rôznorodosti, literatúra sa začala líšiť aj ideologicky. Kresťanský orientovaní autori sa priklonili ku kresťanskému humanizmu, kým ľavicovo či komunisticky orientovaní sa odvolávali na marxistickú ideológiu a teóriu triedneho boja (Čúzy 2009: 19). V druhej polovici tridsiatych

---

¹ Štúdiá vznikla z rovnomennej seminárnej práce na doktorandských štúdiách z predmetu Literárne smery v slovenskej literatúre prvej polovice 20. storočia pod vedením prof. Dr. Adama Svetlíka, ktorá bola obhájená v septembri 2016.

rokov literatúru ovplyvňovala aj predtucha novej vojny. Hrozba fašizmu vplývala na celkovú spoločensko-politickú situáciu. Všetko to sa odzrkadlilo i v tvorbe dobových autorov.

Mladí autori, naviazaní na svoje korene, na dedinu, sa vo svojej tvorbe chceli posunúť ďalej, lebo literárny realizmus bol už prežitý. Svet ponúkal nové koncepcie. Medzi nimi boli vitalizmus, expresionizmus, naturizmus a mytológia prameniaca v ľudovej kultúre, ktoré medzivojnovnej generácii autorov umožňovali prejavovať a realizovať svoje čítanie, a tak sa rozvíjala aj lyrizovaná próza (Miko 1978).

Autori, ktorí mali takéto tendencie vo svojej tvorbe lyrizáciu využívali rozlične. Výskumy O. Čepana ukázali, že tento „nový komplex, ktorý sa zdal pri vzniku smerovať k jednému cieľu, sa zo spätného pohľadu rozpadáva na štyri relatívne kompaktné vrstvy (...) – ornamentálna próza, lyrizovaná próza, próza naturizmu a próza tzv. sujetových básnikov“ (1974: 161–162). Lyrizovaná próza pramenila v tradíciách realizmu, charakterizoval ju dej s dedinskou látkou, lyrickosť, početné výrazové prostriedky a postupy charakteristické pre poéziu, oslabenie sujetu, oslabenie plánu kompozície a témy. „Odpoveďou“ na lyrizáciu bola zasa tvorba básnikov sujetu, ktorú charakterizovalo inovovanie sujetovej stránky textu a látka z mestského prostredia (Čúzy 2009). Umeleckým vyvrcholením lyrizačných tendencií bola tvorba autorov, ktorí sa dnes označujú pojmom naturizmus (tamže: 14). Ten „si poslužil prostriedkami najmä z dvoch zdrojov: z romantického a z folklórno-mýtického“ (Šútovec 2005: 12). „Zrastenosť so zemou, stabilita životného štýlu roľníka a jeho úzky kontakt s prírodou pridáva jeho postaveniu romantický až iracionálny nádych“ (Miko 1978: 13). V tom zmysle autori vo svojich dielach využívali i „iracionálne východiská“, príčinu ktorých Šútovec vidí v skutočnosti, že určitá časť mládeže neprislúchala žiadnej dobovej ideológii a práve ona inklinovala k tomuto modelu (2005: 13).

Inklinovanie autorov k iracionálnym východiskám zo situácie, tzv. „úniky“ do nereálnych krajín sa stali predmetom odsúdenia dobovej kritiky, ktoré sa rozvinulo do prudkých diskusií a polemík. Upozorňovanie kritikov na prehnanú lyrizáciu v próze si môžeme všimnúť už koncom tridsiatych rokov 20. storočia. Medzi prvými na ňu upozorňuje M. Chorvát. Podľa jeho slov, metódou ich práce sú metafora a vyvolávanie nálady, nie „veľký príbeh“ (1938: 3–6). V tom istom roku J. Felix v článku *Sila a slabosť slova* upozorňuje na hypertrofiu slova. Podľa neho sa myšlienka diela stáva niečím vedľajším a idea niečím nepotrebným, čo má za následok skutočnosť, že je dielo iba jazykovým výtvorom. Tento článok zostal bez reakcií. Keď sa situácia vyvíjala tak, ako to kritik predpokladal, v časopise *Elán*

roku 1946 uverejnil ďalší článok pod názvom *O nové cesty prózy alebo problém „anjelských zemí“ v našej literatúre*. Tento článok už bol podnetom na vznik tuhej polemiky. J. Felix tu dobovým spisovateľom vyčíta „do extrémov vypestovanú metódu používania slova nie pre jeho vlastné značenie, pre jeho význam, zmysel, lež pre efekt, ktorým toto slovo zaúčinkuje“ (1965: 174). Podľa neho tvorbu slovenských prozaikov charakterizuje „málo látky“ a „veľa umenia“, čím sa ruší jednota znaku-slova a veci-idey. Obviňuje prozaikov, že sa z nich stávajú estéti a žiada, aby svoju chybu uznali. Mieni, že zodpovednosť za to nesie aj dobová kritika, ktorej minulým heslom bolo „prekonávať realizmus“. Realizmus sa podľa neho aj začal prekonávať, ale chybným spôsobom – prienikom vyjadrovacích prostriedkov charakteristických pre poéziu do prózy. Výsledkom toho bolo prekonávanie reality vôbec. V pokračovaní ako príklad J. Felix uvádza diela Margity Figuli, Františka Švantnera a Dobroslava Chrobáka, ktorých dej a jeho umiestnenie do určitej miery možno tolerovať, no nesúhlasí s ich prvkami fantastickosti. Avšak posledne vzniknuté diela ostro kritizuje, keďže sa v nich čitateľ ocitá „len a len v skutočnosti fantasknej, v ‚krajine babylonskej‘, v ‚zemi anjelskej‘, v umeleckej skutočnosti, ktorej vedúcim princípom je jedine spisovateľova obrazotvornosť, alebo v mentálnej ‚krajine paniien zázračnic‘ (...) stá a stá kilometrov nad našou objektívnou skutočnosťou, nad problémami nášho života, nad problémami súčasného nášho človeka, o ktorých by sme tak radi niečo počuli z prozaikových úst“ (tamže: 179). Dobovej kritike zazlieva i označenie Hronského diela *Pisár Gráč* za vrchol slovenskej prózy. Felix kladie otázku, ako literatúru prinavrátiť do skutočnosti. Mieni, že je potrebné hlbšie nazrieť do života, vrátiť do prózy rovnováhu „látky a umenia“ a zostúpiť z „anjelských krajín“ do skutočnosti, „medzi nás smrteľníkov, k našim problémom“ (tamže: 185). V súvislosti s touto požiadavkou si R. Bílik všima, že pod „zostupom z anjelských krajín“, teda pod návratom do „života“, Felix považuje návrat k aktuálnej súčasnosti (2013: 364). Bílik sa preto pýta, či schopnosť vypovedať o konkrétnom živote, majú len realistické texty? Tento problém si všimol i D. Tatarka, ktorý vo svojej odpovedi na Felixov článok spomína aj „realitu umenia“, podľa neho pravdivejšiu a skutočnejšiu.

Felixov článok bez odpovede nenechali doboví autori Ján Bodenek a Dominik Tatarka. Považujú ho za nanajvýš nespravodlivý a napísaný nie s cieľom pomôcť slovenskej literatúre, ale zožať osobnú slávu a lesk (Bodenek 1947: 6). Do polemiky sa priamo zapojili aj iní s cieľom vyjadriť svoj názor na vyskytnutý problém, predovšetkým však recenzenti dobových diel. Niektorí z nich odsudzujú kritický článok J. Felixu a konštatujú, že „kritika chce autoritatívne vymáhať od umenia a

literatúry určité mimoumelecké a mimoliterárne postuláty“ (Rampák 1947: 396). Iní však Felixa obhajovali, čo bolo zapríčinené predovšetkým idologickými pohnútkami.

O tom, akým smerom sa Polemika o „anjelských krajinách“² posúvala a ako sa menila mienka odbornej verejnosti, môžeme sledovať na základe recenzií literárneho historika a kritika I. Kusého. Od postoja nakloneného autorom, ktorí v tvorbe využívali lyrizačné tendencie sa recenzent postupne posúval k obhajovaniu opačnej strany. Sledujeme to v jeho recenziách diel *Nevesta hól'* Františka Švantnera (1947), *Smrť chodí po horách* Vladimíra Mináča (1948), *Kronika* Petra Jilemnického (1948) a *Farská republika* Dominika Tatarku (1949). Podľa F. Mika, dielom *Kronika* Jilemnický nepriamo prispel do Polemiky o „anjelských krajinách“ a určitým spôsobom ju aj uzavrel. Zároveň ju hodnotí ako jej najplodnejší argument (1978: 24–27).

Polemika vzbudila ohlasy mnohých autorov a kritikov, tak dobových, ako aj tých, ktorí sa k nej vrátili s odstupom času. Spomenieme A. Matušku a M. Považana, ktorí sa nestotožnili s Felixovými názormi (Považan 1963; Matuška 1956). S odstupom času sa o polemike zmieňuje aj F. Miko (1978). Pozoruje ju však z marxistického a komunistického hľadiska, naklonený dobovej situácii v prospech socialistického realizmu. O tom, že polemiku, teda jej prvý článok, využila marxistická historiografia, ktorá pomocou nej kliesnila cestu socialistickému realizmu hovorí R. Bílik (2013). Podľa neho to robila za pomoci nedostatkov Felixovho článku, ktorými boli jeho nedôkladné rozpracovanie, nedostatočné objasnenie svojich predstáv a čítanie prózy, o ktorej sa zmieňoval, pomocou zlého „kľúča“. Bílik túto polemiku hodnotí ako spor o „podobu modernosti slovenskej literatúry“ v štyridsiatych rokoch minulého storočia, vlastne ako spor socialistickej literatúry s modernou literatúrou. Bez ohľadu na to, akým spôsobom sa na polemiku pozeráme, musíme konštatovať, že sa trvalo zapísala do dejín slovenskej literatúry, o čom svedčia i zmienky o nej v každých *Dejinách slovenskej literatúry* ako i to, že je neodbytnou súčasťou výskumu slovenskej literatúry v danom období.

Celá polemika dostala pomenovanie podľa diela Hany Zelinovej *Anjelská zem*. Trilógia (ďalšie dve časti vyšli po publikovaní Felixovho kritického článku) zobrazuje rodinu Baltazárovcov so všetkými jej túžbami, snami a životnými peripetiami. Anjelská zem nie je presne miestne, ani časovo lokalizovaná. Je to však miesto, kde sa prežíva hlboké spojenie s Bohom, s prírodou a so svojimi najbližšími.

---

² V skúmanej literatúre sme zachytili i pomenovanie Polemika o „anjelských zemiach“.

Nachádza sa ďaleko od mesta, uzavretá pred jeho škodlivými vplyvmi. Útechu a útočisko na nej nachádzajú poznačení, hendikepovaní (Rózine krivé nohy, Krištofov hrb, Matejova noha...), hriešni (Agneša), prichádzajúci z mesta, ktoré je miestom agresie, falošnosti, nespravodlivosti. Najpodstatnejšia je tu láska, odpustenie. Aby existovalo opodstatnenie takejto zeme, aby útecha a útočisko boli potrebné, je zrejmé, že existovalo niečo, čo zapríčinilo ich hľadanie. V tom zmysle tu vidíme obrazne podanú dobovú situáciu vyplnenú smútkom, vojnou, nespravodlivosťou, z ktorej autorka úkryt hľadá v „nereálnych krajinách“, vo viere, rodine, domove. Rozprávkovo-imaginatívna skutočnosť diela nebola v súlade s dobovou skutočnosťou. Zem, ktorá poskytuje útechu všetkým sklamaným je absolútnym opakom agresie a krízy vojnových rokov. Autorka tu však podáva svoju vidinu skutočnosti. Mravné hodnoty a láska jej hrdinov zachraňujú svet. Hrdinovia aktívnym postojom prekonávajú smútok, ktorý prináša prichádzajúca vojna.

Príbeh *Anjelskej zeme* a zvlášť Valérie Baltazárovej je, ako si to všima Marčok, „hlbinne modelovaný na spôsob biblických či spasiteľských sujetov mystérií (zostúpenie z výšin – konfrontácia s protivenstvami sveta – pokúšanie – zdanlivá smrť – vzkriesenie)“ (2004: 176). Čúzy si všima aj mýtizujúcu pripútanosť človeka k pôde, pri ktorom autorka využila „etický model filozofie rozprávky – víťazstvo dobra nad zlom“ (2009: 93). Aj keď autorka chcela takýmto podaním vytvoriť súvislosť s dobovou situáciou a spoločnosťou, ktorá bola v kríze, tiež s problematikou vojny a zodpovednosti za národ, Felix si v diele všimal iba mýtizujúce, rozprávkové prvky, čo stačilo, aby si vytvoril predstavu len o únikovom ráze diela. Podobnú ideu vyčítal aj Margite Figuli, ktorá vo svojom diele *Babylon* využívala historické námety.

Román *Babylon* podľa O. Čepana predstavuje jeden zo základných kameňov prózy naturizmu (1984: 641). Dej románu je časovo umiestnený do posledných rokov Chaldejskej, resp. Novobabylonskej ríše a zobrazuje jej porážku Peržanmi (6. a 5. storočie pred n. l.). J. Félix autorke vyčíta vzdialené, „babylonské krajiny“. Avšak nie náhodou si Margita Figuli zvolila práve Babylon, jeho pád a hriechy. Spätosť s dobovou situáciou doma a v zahraničí je tu zrejmá. Aj O. Čepan upozorňuje na analógie s dobovou „krvavou drámou Európy a sveta“ (1984: 642). Podľa M. Šútovca „(R)omán rozvíja tému etickej a sociálnej krízy, ktorá sa v historickej perspektíve javí ako rozpad a zánik istého typu absolútnej moci a zároveň znamená skazu životného sveta postáv, ktoré sú s takouto mocou nejakým spôsobom späté alebo sú v jej dosahu“ (2005: 216). S podobnou situáciou sa stretali príslušníci mladšej generácie autorov tohto obdobia, v ktorom román vznikol, o čom sme sa

čiastočne zmienili už v úvode. Babylon, nemravná krajina, je podaná v súvislosti s vtedajším úpadkom ľudských hodnôt, vojnami, vraždením, či machináciami v politike. Vzľadom na fakt, že dielo bolo písané počas druhej svetovej vojny, nemôžeme poprieť predpoklad, že agresia nepriateľských vojsk v diele zobrazuje agresiu fašistických armád počas vojny. A. Matuška si všima, že *Babylon* niektorými časťami a narážkami mieri na Slovenský štát (1959: 43).

Hlavný prameň, Biblia, predstavoval tak autorke, ako aj mnohým iným posilu v ťažkých, vojnových časoch. Nemravnosť Babylonu môžeme dať do súvisu s mravnými úpadkami, ktoré sú charakteristikou zla a takým spôsobom je autorkin návrat do starozákonnej histórie i návratom k mravným hodnotám.

Román *Tri gaštanové kone* Margity Figuly tiež neunikol kritickým slovám J. Felixu. Mravný a kresťanský nádych nanajvýš vystupňovaný dáva dielu neskutočný ráz. Dej sa síce odohráva na presne lokalizovanom území na Slovensku, no vlastnosti dvoch hlavných protagonistov, Petra a Magdalény, sú priam nereálne, „anjelské“. Obaja východisko z ťažkých chvíľ nachádzajú vo viere, v kresťanských hodnotách. Odovzdávajú svoj život Bohu a u neho hľadajú posilu. Pre nich je viera úkrytom pred nespravodlivosťou a hory sú svedkom ich čistej a bezpodmienečnej lásky. Bez ohľadu na to, že v tomto diele autorka splnila „kritérium“ slovenského prostredia, podnetom na kritizovanie bola lyrizácia, opisy, v niektorých segmentoch aj utopickosť.

J. Felix si podobné problémy všimol aj v diele Jozefa Cígera Hronského. Vo svojom článku nesúhlasí s označením jeho románu *Pisár Gráč* za vrchol slovenskej prózy. Román formovaný v expresionistickom ovzduší sa zaoberá vojnou iným, experimentálnym spôsobom. Hronský si v tomto diele zvolil „želanú“ tému, no konkrétny dej tu takmer neexistuje. Aj keď sú naznačené isté intrigy späť s vracaním dlhu, ktorý tiež môžeme pochopiť obrazne, podstatu románu tvoria monológy hlavnej postavy pisára Gráča, nemé dialógy so svetom a korešpondencia s nebohým pánom Greškovičom.

Hronský vo svojom románe zobrazuje vojnu, v ktorej nebojujú iba vojaci, ale aj choré deti, matky, panny. Hronský nevyzdvihuje veliteľov, štátne a vojnové authority a neklania sa im. Vojnu a svet prirovnáva cirkusu (1940: 86–90) a práve takúto, zgrotesknú, chaotickú, absurdnú a bezvýznamnú ju každodenne prežíva vo svojom vnútri. Sám sa považuje za hráča (Gráč = hráč) a hrdinstvo a vlastenectvo zobrazuje ako falošné hodnoty človeka. Hronského vojna umiera umieraním nevinných a obyčajných ľudí (tamže: 197). Je to ale prirodzený tok vecí. Každý musí umrieť „i smrť musí umrieť, a ak má prísť nová, musí sa narodiť“ (tamže).

Felixovo hodnotenie tohto diela nás núti myslieť, že sa naň nepozeral „pomocou správneho kľúča“. Vojna ako mŕtvy spuchnutý kôň (tamže: 174) zapôsobí na čitateľov silnejšie ako opisy frontov, nemilosrdné zabíjanie vojakov, či opis povstanií a „veľkých“ hrdinských činov. Obraz spuchnutého koňa, ktorý praská a otrávi svet, opis užitočných chrobákov, o ktorých sa málo vie, a ktoré pomôžu deštrukciu vojny a zla, predstavuje silnú alegóriu života, ľuďí a sveta, čo, žiaľ, zostáva nepochopené zo strany tých, ktorí v danom období mali moc poukázať na veľkosť a krásu diela. Vo svojom diele Hronský akoby priamo odpovedal na Felixove výčitky dobovej literatúry, keď hovorí, že „všetky biedy ľudstva, národa alebo jednotlivca sú v tom, že sme sa ešte nenaučili hovoriť určite, presne, jasne, dokonale. Keby ľudská reč bola dokonalá, keby sa ľudia presne vyslovovali, tak by sme vždy vedeli, na čom sme, nebolo by pochybností, nebolo by hádok, nebolo by sporov, nedorozumenia, pravôt, ani vojny“ (tamže: 69).

Nereálne postavy, snovosť a iracionálnosť charakterizujú aj ďalší Hronského román. Aj keď ho Felix nespomína vo svojej kritike priamo³, román *Andreas Búr Majster* svojimi vlastnosťami spĺňa všetky podmienky nevyhovieť požiadavkám dobovej kritiky. Ani toto dielo Hronský nevytvoril bez priamych narážok na spoločensko-politickú situáciu. Čierna smrť v románe predstavuje komunistické násilie, ktoré doľahlo na slovenský ľud po vypuknutí povstania. Biela smrť však predstavuje čistotu, čo dávame do súvisu s osobnými postojmi a pocitmi autora. Práve v postave Búra Hronský predstavil seba. Bolela ho nespravodlivosť za trest, ktorý sám znášal počas Slovenského národného povstania, napriek veľkým zásluhám na kultúrnom poli (Hvišč a Marčok 2004: 425).

Tretie dielo Hronského, ktoré podľa Jána Števčeka tvorí trojicu s dvomi predchádzajúcimi pre ich myšlienkovú súdržnosť je v tejto trojici najstaršie a je ním *Jozef Mak*. Postavy v tomto diele sú realistickejšie, no Hronský i tu využíval metódy lyrizovanej prózy, oživa prírodu a dáva jej moc ovplyvňovať osudy človeka. Aj tu nachádzame prvky iracionálneho, protiklad vlastných predstáv a skutočnosti (vosková Panna Mária). Keď ide o náš výskum, tento román je dôležitý preto, že mal vplyv na vývin slovenskej dobovej prózy, ako aj na Františka Švantnera, v zmysle spracovania iracionálnych procesov v človeku (Števček 1973: 120), ktoré sú zvlášť vyjadrené v románe *Nevesta hôľ*. Táto mýtická balada „o človeku v prírode, o prírode v človeku a o človekovom spore so samým sebou“ (Šútovec 2005: 227–228) predstavuje jedno z najdôležitejších diel slovenského literárneho naturizmu. Hovorí

³ Román vyšiel v roku 1948, čiže o dva roky neskôr.

o magickej moci slovenských hôr, o ich tajoch, ktoré sa v tomto diele reflektujú za pomoci tajomnej osoby, ktorej sa hlavný protagonista románu, lesník Libor, snaží zmocniť. Táto postava je jeho sokom v láske. Avšak Zuna, po ktorej túži, o ktorej sníva a očakáva s ňou manželstvo je nevesta hôľ, neskrotená, živelná, milienka tajomnej bytosti.

Krása diela, motívy, symbolika spätá s horskou prírodou vo chvíli jeho vzniku nebola odhalená. Aj napriek tomu, že je dielo podané lyrizačným spôsobom, priamo nadväzuje na dobovú situáciu. Ideu vojny v románe nesie každá z podôb tajomnej bytosti. Okrem v podobe vojaka, vojnu a s ňou súvisiacu smrť vidíme aj v podobe vlkolaka. V tom zmysle je boj Libora (mier) s vlkolakom aj boj so smrťou, čiže boj proti vojne. Ak sa na záver diela dopracujeme k uzáveru, že je Zuna spriahnutá s vlkolakom a predstavuje prírodný živel, tiež ju môžeme dať do súvisu s vojnou. Vojna je ten prírodný živel, ktorý nemôžeme ovplyvniť, „trhá konvenčné vzťahy medzi ľuďmi a dramaticky konfrontuje človeka s ním samým“ (Števček 1973: 163). Tajomnosť postáv, „démonizmus“, je podľa Števčeka „hieroglyfom“ brutálnej sociálnej skutočnosti (tamže: 147). Aj keď naoko dej nesúvisí s realitou, literárne dielo nemožno vytvoriť úplne izolovane. Každé je výsledkom tak vlastných, autorových videní a citení, ako i dobovej spoločensko-politickej situácie.

Felixove požiadavky keď ide o literatúru boli jednoduché a preto sa žiadne podobné veľkolepé a komplikované dielo do takej predstavy nemohlo vtesnať. Kritik sa pri hodnotení diela zrejme sústredil iba na folklórno-rozprávkové motívy a jeho odsúdením vplýval na to, že román musel čakať šesťnásť rokov, aby sa dožil uznania.

Dej svojich príbehov sa do slovenských hôr rozhodol lokalizovať aj Dobroslav Chrobák. V zbierke noviel *Kamarát Jašek*, ako aj v románe *Drak sa vracia* je Chrobáková príroda súčasťou človekovho bytia, svedkom jeho radosti i hriechov a s ním spolupracuje. Všetky autorove príbehy charakterizuje podobná myšlienka, ktorú realizujú dokonca i niektoré rovnako pomenované postavy. Tá hlavná, drak, však, podľa Šútovca, prechádza vývinom od stelesneného zla, rozprávkového netvora po skroteného, zamilovaného ochrancu dediny a hrdinu (2005: 67–83). Drak symbolizuje oheň, ktorý nemusíme vždy chápať v deštruktívnom zmysle. Oheň znamená aj teplo – teplo prinášajúce radosť z domova, z rodiny, z rodiska, ktoré Chrobákovým hrdinom predstavujú svoje jedinečné nebo, vlastnú anjelskú krajinu. Vedľajšie postavy sú často pre nich anjelmi, záchrancami (napr. poviedka *Poviestka*).

Na záver sa zmeníme aj o diele *Panna zázračnica* Dominika Tatarku. Je to dielo, ktoré Felix vo svojom článku uvádza ako vzor nesprávneho písania. V tejto atematickej próze (podľa Považan 1963: 325) sa, na rozdiel od vopred uvedených diel, stretáme s poetikou surrealizmu. Tatarku Čepan zaradil medzi básnikov sujetu, ktorých tvorba bola opozíciou lyrizovanej prózy a naturizmu.

V jednom bode svojho kritického článku Felix hovorí, že slovenská literárna verejnosť dávala „naším prozaikom nové popudy na ďalšie a ďalšie ‚estetizovanie‘ (...) a na analyzovanie – takmer psychoanalytické! – umelých manekýnov a manekýnok, pánov a panien zázračnic“ (1965: 180). Uvedená výčitka keď ide o toto dielo je aj v tom, že sú tu účinkujúci umelci zobrazení ako blázni, nie ako reprezentatívni občania, ktorí majú slúžiť spoločnosti a obhajovať jej záujmy.

Pre *Pannu zázračnicu* sú príznačné pocity dezilúzie, depresie a pesimizmu, zapríčinené vojnovými rokmi. Z druhej strany však absurdita konania postáv vyznieva komicky. To, čo má toto dielo spoločné s inými, o ktorých sme sa už zmienili, je zahmlievanie osôb a halucinačné stavy. Tajomnosť tu nadobúda ráz magickosti. Očakávanie smrti a jej opozícia, láska, ktorá zároveň symbolizuje život, sú pre umelcov únikom z reality. Tie zároveň súvisia s opozíciou reality a umenia. Anabellu tu, podobne ako Švantnerovu Zunu, môžeme pochopiť ako symbol vojny. Táto žena je neuchopiteľná, živelná, prispôsobiteľná, prinášajúca do srdca clivotu. Hory v tomto diele nemajú rovnakú funkciu ako hory v diele naturistov. Náhodou aj tu práve v nich Anabella nachádza úkryt pred mladými umelcami – odchádza na lyžovačku.

Hory mali v medzivojnovom období a v období druhej svetovej vojny zvláštnu funkciu. Ich tajomnosť a mýtickosť, ktorej nemohli porozumieť všetci, skutočne mali únikový ráz. Avšak, hory boli aj stredobodom vojenského zápasu v dielach, ktoré boli podľa vkusu dobovej kritiky. Pocity, ktoré vyvolávala príroda boli v oboch typoch diel podobné. Ona svojim obyvateľom a priaznivcom pomáhala odháňať strach pred vojnovým nebezpečenstvom. Únikovosť a tajomnosť, ktoré prinášalo horské prostredie boli zdrojom ostrej kritiky, no pred ňou práve v horách autori nachádzali úkryt. Príklon k tejto tematike zároveň predstavoval odklon od mesta a takým spôsobom aj odklon od najpálčivejšej dobovej problematiky, od triedneho boja, čo predstavovalo rozkol medzi literatúrou a skutočnosťou.

Dôvod, prečo sa dobová próza nemohla vyvíjať takým smerom, akým sa to od nej vyžadovalo, Michal Považan vidí v „umelej priehrade medzi umením a spoločnosťou“, ktorú zapríčinili ťažké vojnové roky (1963: 324). Nedorozumenia a nesúhlas medzi kritikou a autormi privedli k Polemike o „anjelských krajinách“,

ktorá je podľa mnohých bádateľov spolitizovaný spor. Milan Šútovec mieni, že tento literárny a estetický, či skôr ideový spor, do ktorého boli zavlečení spisovatelia a ich diela „osobitným spôsobom predznačoval príchod nových čias s novými kritériami na umenie a s novým prístupom k spisovateľom“ (2005: 185). Spoločenské opodstatnenie tejto prózy sa podľa angažovaných kritikov a autorov skončilo, keď začal byť naplno aktuálny boj o revolučnú zmenu spoločnosti. Podľa niektorých, Slovenské národné povstanie z roku 1944 bolo medzník, keď sa literatúra prebudila ku skutočnosti (Miko 1978: 20). Podľa Mika „bola otázka hodnotenia lyzirovanej prózy skúšobným kameňom, na ktorom sa ďalej formulovali, precizovali a utvrdzovali princípy literatúry socialistického realizmu a marxistickej literárnej kritiky“ (1978: 11).

Felix, ktorý bol iniciátorom ostrej polemiky sa vo svojom článku vyslovil, že „(N)áš súčasný prozaik je rozhodne introvert so zatvorenými očami. Aby mohol dospieť do svojich 'anjelských krajín', rozhodne musel prižmúriť oči a neďívať sa na to, čo sa okolo neho dialo“ (1965: 181), čo znamená, že ho cesta do nich viedla cez vlastné vnútro, cez osobné a individuálne zážitky a individuálnu fantáziu. Ďalej hovorí, že „estetizovania bolo už naozaj dosť. Teraz má ísť o zamyslenie sa nad životom, nad týmto naším, konkrétnym životom“ (tamže: 185). Naša analýza kritizovaných diel však ukázala, že sa vtedajší autori nad životom hlboko zamýšľali. Ich úvahy presahujú hranice každodenného rozmyšľania a spôsob podania súčasných problémov pramení v pocitoch súvisiacich s kruciálnymi životnými stavmi a hraničnými situáciami, ktoré mohli zapríčiniť len ťažké krízové a vojnové roky. Práve individuálne zážitky boli zdrojom vzniku kvalitných diel, v ktorých sa vojna a ďalšie námety súvisiace s krízou prejavili virtuóznym spôsobom. Keďže toto obdobie nebolo najpriaznivejšie pre priame vyjadrovanie sa k udalostiam, súčasné problémy podávali obrazne. Našli si tak svoj spôsob tvorby, ktorý zároveň predstavoval prirodzený odpor proti jednostranne koncipovanému umeleckému programu.

Ostré výhrady voči tvorbe autorov a prudká výmena názorov neznemožnili literatúru vyvíjať sa prirodzeným smerom tak, ako ju cítili a prežívali jej tvorcovia. Pocity, s ktorými v tom období zápasili, podľa nás najvernejšie znázorňuje citát z diela: „Pisárov Gráčov je mnoho, celá jedna – ak nie viac! – celá mocná generácia. Generácia, ktorá sa narodila na veľkom prelome a nepatrila, aspoň tak si myslela, ani sem ani ta, ani minulosti, ani budúcnosti. Ešte ju aj vojna otráвила“ (Hronský 1940: 213). Aj napriek tomu však v tomto období vznikli výnimočné diela slovenskej literatúry s univerzálnymi hodnotami.

Literatúra

- Bílik, René. 2013. „Polemika o anjelských zemiach ako literárnohistorický problém“. *Slovenská literatúra* 60 (5): 359–370.
- Bodenek, Ján. 1947. „Slovenská literárna kritika a štipákový pochod proti spisovateľom“. *Národná obroda* 3 (2.2.1947): 6.
- Čepan, Oskar. 1974. „K periodizácii tzv. lyrizovanej prózy“. *Slovenská literatúra* 21 (2): 154–165.
- Čepan, Oskar. 1984. „Próza“. In: Čepan, O. a kol. 1984. *Dejiny slovenskej literatúry V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied: 581–760.
- Čúzy, Ladislav. 2009. „Próza“. In: Sedlák, I. a kol. 2009. *Dejiny slovenskej literatúry II. Slovenská literatúra 20. – 40. rokov 20. stor. (1918 – 1948)*. Martin, Matica slovenská: 6–101.
- Felix, Jozef. 1965. „O nové cesty v próze alebo problém ‚anjelských zemí‘ v našej literatúre“. In: Felix, J. 1965. *Harlekýn sklonený nad vodou*. Bratislava, Slovenský spisovateľ: 174–185.
- Felix, Jozef. 1965. *Sila a slabosť slova*. In: Felix, J. 1965. *Harlekýn sklonený nad vodou*. Bratislava, Slovenský spisovateľ: 165–173.
- Hronský, Jozef Cíger. 1940. *Pisár Gráč*. Martin: Matica slovenská.
- Hvišč, Jozef a Marčok, Viliam. 2004. „Premeny exilovej a emigrantskej literatúry“. In: Marčok, V. a kol. 2004. *Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*. Bratislava, Literárne informačné centrum: 415–439.
- Chorvát, Michal. 1938. „Elementy prozaického štýlu“. *Elán* 9 (3): 3–4.
- Kusý, Ivan. 1947. „František Švantner: Nevesta hôľ (rec.)“. *Slovenské pohľady* 63 (5): 306–309.
- Kusý, Ivan. 1948. „Peter Jilemnický: Kronika (rec.)“. *Slovenské pohľady* 64 (1): 54–55.
- Kusý, Ivan. 1948. „Vladimír Mináč: Smrť chodí po horách (rec.)“. *Slovenské pohľady* 64 (4): 244–246.
- Kusý, Ivan. 1949. „Dominik Tatarka: Farská republika (rec.)“. *Slovenské pohľady* 65 (3): 178–181.
- Marčok, Viliam. 2004. *Premeny fabulárnej prózy*. In: Marčok, V. a kol. 2004. *Dejiny slovenskej literatúry III. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*. Bratislava, Literárne informačné centrum: 170–291.
- Matuška, Alexander. 1956. *Pre a proti*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

- Matuška, Alexander. 1959. *Od včerajška k dnešku*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Miko, František. 1978. „Polemika o ‚anjelských krajinách‘ a otázky realizmu v slovenskej próze štyridsiatych rokov“. *Slovenská literatúra* 25 (1): 6–31.
- Považan, Michal. 1963. *Novými cestami*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1963.
- Rampák, Zoltán. 1947. „Literatúra, umenie, kritika“. *Slovenské pohľady* 63 (6): 394–397.
- Števec, Ján. 1973. *Lyrizovaná próza*. Bratislava: Tatran.
- Šútovec, Milan. 2005. *Mýtus a dejiny v próze naturizmu*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Anna Margaréta V. Valentová

ISSUE OF THE “ANGELIC LANDS” IN SLOVAK PROSE TEXTS IN THE FOURTH
DECADE OF THE 20TH CENTURY

Summary

In this paper the author deals with the polemic of the “angelic lands” which has taken place in Slovak prose texts in the fourth decade of the 20th century. Articles which have been part of the mentioned polemic were published in several magazines and their criticism was focused mainly on lyricism of contemporary texts. Our paper is divided into two sections. The first section of the paper refers to the polemic itself, its first article and its responses, while in the second part the author analyzes specific texts which have been criticized, in order to contribute to the analysis of their "escape character". In the latter part the author's attention is to closely inspect prose texts of Hana Zelinová, Margita Figuli, Jozef Cíger Hronský, František Švantner, Dobroslav Chrobák and Dominik Tatarka.

Key words: Slovak literature, lyrical prose, naturism, polemic, angelic lands